

кәнигелери, врачлар менен тәмийинлеп бериўди өз мойнына алды.

1929-жылы пахта тазалаў заводларында жокары мағлыўматқа ийе тек ғана сегиз инженер техник ислеп, олардың арасында жергиликли миллеттеги бир де бир адам болмаған болса, 1932-жылға келип, жокары хәм орта арнаўлы мағлыўматқа ийе 130 хызметкер болып, олардың сексени жергиликли миллет ўәкиллери еди.

1934-жылы август айында Дзержинский районы «Станколит» заводына Қарақалпақстан хукимет баслығы Қасым Әўезов барып көрди хәм Дзержинский районы Қарақалпақстан республикасы ушын темир қуйыў цехын жобаластырып бериўди өз мойындарына алды хәм тез арада оның сызылмаларын таярлап шықты. Республикамыз пайтахтынан келген жергиликли миллеттеги рабочийларды заводтың моделлестиріў, темир қуйыў хәм слесарлық цехларында үйретиўди өз ўазыйпаларына алды.

Жергиликли миллий кадрлар автономиялы республикамыздың халық хожалығының барлық тараўлары ушын жеткиликсиз муғдарда болып, 1935-жылы 1-августта Қарақалпақстан АССР халық комиссарлар совети Москва қаласындағы кәрханаларда үйренип қайтыў ушын 40 адамды сапарға жиберди.

Олардан Асен Өтемуратов - «Таза қурал» колхозы дийханы, Турнияз Аманбаев - «Ленинши» колхозы дийханы, Бердақ Жанназаров - Халкабад машина-трактор станциясы механиги, Аллабергенов, Ғайратдинов, Насуруллаев Дзержинский районындағы «Калибр» инструменталь заводында иследи хәм үйренди.

Юлдаш Давлетов - республикалық жол транспорт бөлими темиршиси, Рахман Давлетов №89 Төрткул пахта тазалаў заводы жумысшысы хәм К.Халмуратов «Таз қурал» колхозы дийханы. «Сийрек элементлер» заводында автомашиналарды оңлаўшы слесарь механик

кәнигелигин ийеледи.

1935-жылы 10-сентябрьде Қарақалпақстан АССР Орайлық Атқарыў Комитетиниң председатели Н.Сапаров Дзержинский районының кеңесине муражат етип, ол өз хатында бурын кәнигеликке ийе емес дийханларды оқыўға жиберип атырғанлығын айтып өтеди. Себеби, рабочий кадрлардың өзи республикамызға жеткиликликсиз болғанлықтан оларды оқыўға жиберместен, олардың санын көбейтиў ушын кәнигелиги жоқ адамларды жиберип атырғанлығын дәлильеп берген [8].

Сондай-ақ, Н.Сапаров өз хатында Қарақалпақстан халық хожалығына насос үскенелерин оңлаўшы слесарлар, токарлар, механиклер жетиспейшилигин айтып өтті. Москвадағы кәрханалардан усы кәнигеликлерди ибериўин өтииниш етеди.

Москвадағы кәнигеликке үйренип атырған жерлеслеримизге тәжрийбелі усталар бекитилип, солардың басшылығында өндирилсиз тәжрийбени үйренеди. Сондай-ақ, оқыўға барғанлар өз кәнигеликleri бойынша теориялық билимлерди, рус тили хәм математиканы бирдей өзлестирип барған.

1934-1935-жыллар «Станколит» заводында Шымбай районы «Заготскот» конторасы инспекторы Д.Төрөмуратов, Төрткул машина-трактор станциясы шоферы Ш.Хәкимов кәнигелик ийеледи. 1935-жыл даўамында Москваның 15 санаат кәрханаларында Қарақалпақстаннан 52 адам оқып тәжрийбе үйренип қайтты. Олардың арасында Республикамызға сол ўақытта жүдә зәрүрли болған токарь, фармовщик, слесарь, насос үскенелерин оңлаўшылар, автослесарь, автомеханик, шоферлар бар еди.

Қарақалпақстан хукимети басшысы Қасым Әўезовтың 1930-1936-жыллардағы хызмети елимиздиң халық хожалығының барлық тараўларын қамтып алды, усы жыллар тарийхында өшпес из қалдырды.

Әдебиятлар

1. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан XIX әсирдиң екінши ярымынан XXI әсирге шекем. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2003.
2. Ўзбекистонниң яңи тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Тошкент: «Шарк», 2000.
3. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккинчи китоб. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2019.
4. Кошанов Б.А., Отегенов Х.М. Очерки истории Каракалпакстана (1916-1991 гг.). – Нукус: «Каракалпакстан», 2021.
5. Қарақалпақстан Республикасы Орайлық мәмлекетлик архиви, 50-фонд, 1-опись, 28-ис, 32-б.
6. Қарақалпақстан Республикасы Орайлық мәмлекетлик архиви, 156-фонд, 1-опись, 8-ис, 2-б.
7. Қарақалпақстан Республикасы Орайлық мәмлекетлик архиви, 46-фонд, 1-опись, 18-ис, 12-б.
8. Қарақалпақстан Республикасы Орайлық мәмлекетлик архиви, 322-фонд, 1-опись, 38-ис, 42-б.

РЕЗЮМЕ. Мақоламизда йирик давлат арбоби Қасим Авезовниң 1930-1936-йилларда ҳукумат бошлиғи бўлган давридаги амалга оширилган ишлар ҳақида тўхтаб ўтамиз. Шунингдек, шу даврга тегишли топланган манбалар таҳлил қилинади.

РЕЗЮМЕ. В статье описывается работа, проделанной в 1930-1936 годах при жизни крупного государственного деятеля Каракалпакстана Касима Авезова. Также анализируются письменные источники, относящиеся к этому периоду.

SUMMARY. In our article defuies the work done in 1930-1936 during the life of a major statesman of Karakalpakstan, Kasym Avevov. Written sources are also analyzed related to this period.

TARIXIY TARAQQIYOTDA ETNONIMLARINING TRANSFORMATSIYALASHUV JARAYONLARI

*N.A.Nazarov – falsafa fanlari doktori, professor
Chirchiq davlat pedagogika universiteti*

Tayanch soʻzlar: Oʻrxun toshbitigi, sirlar, qipchoqlar, seyanto, tele, qadimgi turklar, qabila, Sirdaryo, etnonim, gidronim, tarixiy taraqqiyot.

Ключевые слова: Орхонские надписи, сиры, кипчаки, сеянто, теле, древние турки, племя, Сырдарья, этноним, гидроним, историческое развитие.

Key words: Orkhon inscriptions, Sirls, Kipchaks, Seyanto, Tele, anciyent Turks, tribe, Syr Darya, ethnonym, hydronym, historical development.

Kirish. Tarixiy taraqqiyot davomida koʻplab toponimlarning etnonimlar bilan aloqadorligi kuzatiladi. Ayniqsa, bir etnos vakili yashagan yoki yashayotgan hududda joy nomlari va ushbu hududga yoki etnosga aloqador boʻlgan togʻ, tepalik, soy, yaylov, buloq, quduq va h.k. nomlari koʻplab uchraydi. Shu bois, Sirdaryo gidronimining Oʻrxun yozuvida (Toʻnyuquq bitiktoshi) uchraydigan sir etnonimi bilan bogʻliqligi ham haqiqatga yaqindir. Oʻz fikrimizni isbotlash uchun tarixiy maʼlumotlarga murojaat etamiz.

Maʼlumki, bizning eramizning 605 yilida Sharqiy Tyan-Shanda yurgan sir qabilalari (Xitoy manbalarida Seyanto) Gʻarbiy Turk xoqonligiga qarshi qoʻzgʻolon koʻtaradi, hoqonlik tarkibidan ajralib chiqib, ushbu hududni tark etishadi va hoqonning ukasi shad boshchiligidagi oʻz davlatlarini tashkil etishga muvaffaq boʻlishadi.

Tadqiqot metodlari. Turklar koʻchmanchi va oʻtroq madaniyatga mansub superetnos sifatida insoniyat ijtimoiy-madaniy taraqqiyotiga hissa qoʻshib kelganligi tarixdan

ayon. Shuningdek, turkiy xalqlar umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lgan turkiy madaniyatga asos solib, tarixiy taraqqiyot davomida ijtimoiy-madaniy jarayonlar rivojini ta'minlab keldi. Albatta, madaniyat, urf-odat va an'ana yozuvdan minglab yillar oldin shakllanib, madaniyatning nisbatan yuqori bosqichi yozuvni vujudga keltiradi. Albatta, turkiy xalqlar hamda ularning madaniyatga mansublik xislatlari haqida gap ketganda turkiylarni ko'chmanchilik madaniyati bilan bog'lash an'analari ilmda ustuvor mohiyatga ega. Lekin, bu ajdodlarimizni butunlay ko'chmanchi bo'lgan, o'troq madaniyat turkiylarga yot degani emas. Ko'chmanchilik madaniyatida mujassam bo'lgan passionarlik salohiyati dunyoni turklarga tanitgani kabi, turklarni ham dunyoga tanitdi. Turklar o'troqlashib, ilgari umuminsoniy sivilizatsiyaga hissa qo'shib kelgan bo'lsa, endi sivilizatsiyalashuv jarayonlarining boshida turdi. Ko'chmanchilik va o'troq madaniyati turkiy xalqlarga xos bo'lib, ularning o'zaro mujassamlashgan hosilasi turkiy sivilizatsiyani vujudga keltirganligi e'tiborlidir. Metallurgiya sanoatining ham tamal toshi qadimgi turklar tomonidan qo'yilgan bo'lib, ushbu jihat ham qadimgi turklarning o'troq hayot kechirganligini tasdiqlaydi. Zero, metal, jumladan oltin qazib chiqarib, ularga ishlov berish – faqat o'troq turmush tarziga ega bo'lgan xalqlargagina xosdir. Turkiy xalqlarga xos ushbu yutuqlar ularni Markaziy Osiyo mintaqasidagi yetakchilik mavqei ta'minlab, ijtimoiy-madaniy taraqqiyotda ham turkiy omil yetakchi o'rinda namoyon bo'la boshladi. Turkiylar orasida, jumladan ularning yetakchi qabilalaridan biri bo'lgan sir-qipchoqlarning Markaziy Osiyo mintaqasidagi mavqei ijtimoiy hayotda aks eta boshladi. Mintaqadagi yirik daryo hisoblangan Sirdaryo atamasi bevosita qadimgi sir etnonimi bilan bog'liqligi, demakki turkiy xalqlar Sirdaryo havzasida qadimdan yashab kelayotganligi bilan birgalikda, ijtimoiy-madaniy taraqqiyotda ham sezilarni o'rin egallab kelayotganligini tadqiq etish ishning uslubini tashkil etadi.

Natijalar va muhokama. Yuqorida sirlar (seyanto) haqida to'xtaldik, bu etnonim turklar bilan bir qatorda O'rxun bitiktoshlarida ham uchraydi. «Qipchoqlarning qadimgi turkcha nomi "sir" edi, ular VI-VIII-asrlarga oid run yozuvlarida ham qayd etilgan. IV–VIII asrlarga oid Xitoy manbalarida "se" etnonimi ostida uchraydi, keyinchalik "seyanto" (V asrda, sirlar yamtar yoki yanto qabilalarini yengib, ularni ham o'z tarkibiga singdirishgan). Sirlar (seyanto) keyinchalik qipchoqlar sifatida tanildilar» [4:5]. Ya'ni: «Qipchoqlarning ajdodlari Tele qabilalari, so'ngra VI-VIII-asrlarda "seyanto" kichik guruhi bo'lgan» [12:11]. Albatta, seyanto turklarga nisbatan kichik guruh bo'lgan bo'lishi mumkin, lekin Turk hoqonligi sharoitida muayyan mavqega ega edi.

Sir qabilasi shad boshchiligida Xangayga ko'chib o'tib, O'tyukenda 619 yili o'z qarorgohlarini tiklaydilar. 628 yilda tele qabilalarining sirlar va uyg'urlar boshchiligida Sharqiy Turkklarning Elhoqoniga qarshi kurashi avjiga chiqadi. Hoqon O'tyukenni hujumchi qabilalarga tashlab, o'zi hoqonlikning janubiy qismiga qochib ketadi. O'g'uzlarning, ya'ni turkiy qabilalarning bunday parokandaligidan foydalangan Tan (Xitoy) imperatori Tayszun Elhoqon qo'shiniga zarba berib, 630 yilda sharqiy turk hoqonligiga barham berishga muvaffaq bo'ladi. Yaxlit hoqonlikning barham topganidan so'ng Xangayda sirlar va uyg'urlar orasida nizo chiqib, sirlarning g'alabasi bilan tugaydi. Shunday qilib Mo'g'uliston shimolida Elterish hoqon boshchiligida sirlar hoqimiyati tarix sahnasiga chiqadi. Hoqonlik Oltoydan Xinganga qadar hududni egallab, Yeniseyning yuqori havzasidan Gobigacha bo'lgan hududlarni qamrab oldi. Tola daryosining shimoliy sohiligacha hoqonlikka bo'ysunar edi. Ma'muriy jihatdan yangi hoqonlik ham eski turk hoqonligi kabi g'arbiy va sharqiy qanotlarga bo'lingan edi. 641 yilda sir Jiyanchu

Bilge xoqon hamda vafot etgan turk hoqoni – Xitoy tomonidan qo'yilgan Elhoqon qo'shinlari orasida shiddatli janglab bo'lib o'tadi. 646-yilda sirlarga qarshi uyg'urlar boshchiligiga to'qqiz-o'g'uz qabilalari urush boshlaydi. Va ular Xitoydan yordam so'rab, birgalikda sirlarni yengishadi. 630-646 yillari tarix sahnasida faoliyat olib borgan sir hoqonligiga barham beriladi. Sirlarning o'z hokimiyatini tiklashga bo'lgan urinishlari 668 yili Xitoy tomonidan bostiriladi. Shunday qilib, sirlar o'zlarining o'n yilliklar davomida qarama-qarshi tarzda urushib kelgan o'z qondosh qabiladoshlari bilan birga Xitoyga qaram bo'lib qoladi. Hamda 679 yili sirlar va turklarning boshqa qaram qabilalari Xitoy hukmronligiga qarshi bosh ko'tarishadi. Ikki yil davom etgan qurolli kurash natijasida 681 yilda ikkinchi turk hoqonligiga asos solinadi. Ushbu hoqonlik ham uyg'urlar boshchiligida to'qqiz-o'g'uz qabilalari ittifoqi tomonidan 687-691-yillar, 714-715 yillar va 723-724 yillardagi hujumlar natijasida susayib, 744-yili ikkinchi turk hoqonligiga ham barham beriladi. Mag'lub sirlar Tola va O'rxun havzalaridan shimoliy Oltoy va Sharqiy Tyan-Shan tomonlarga qochib ketishadi. 712-716 yillar oralig'ida yozilgan To'nyuqo'q bitigida «Turk bilga hoqon Turk sir xalqini, O'g'uz xalqini tarbiyat qilib turibdi» [1:79], - deyiladi. 735-yilda qo'yilgan Bilga hoqon bitiktoshida sir atamasi etnonim sifatida uchraydi [1:126]. Shunday qilib «Sirlar oxirgi marta manbalarida 735 yilda uchrab, etnonim sifatida tarix sahnasidan barham topib, boshqa nom bilan – qipchoq sifatida namoyon bo'la boshlaydi. Va shu bilan sirlarning (seyanto) tarixi tugaydi» [8:121-129]. Lekin, ijtimoiy-tarixiy jarayonlarda bir etnonimning ijtimoiy leksikondan tushishi, ushbu etnik qatlamning tamoman barham bo'lishini bildirmasdan, balki tarix sahnasida boshqa etnonim bilan paydo bo'lishiga imkon yaratadi. Zero, yuqorida ta'kidlaganimizdek, etnik transformatsiyalashuv jarayonlari qadimgi davrlarda, ilk o'rta asrlarda va o'rta asrlarda insoniyat tarixiy taraqqiyotida yaqqol kuzatiladi.

Manbalarida aks etgan Sirdaryo talqiniga to'xtaladigan bo'lsak, akademik V.V.Bartold: Sirdaryoga yunonlar tomonidan berilgan nom Yaksart bo'lib, u mahalliy xalqlar tomonidan Xashart sifatida qo'llanilganligini, turklar Sirdaryoni Gavhar daryo (Жемчужной рекой) – Inju o'g'uz sifatida qo'llaganliklarini aytib o'tadi [5:130]. To'nyuquq bitiktoshida harbiy amaliyot ifodalangan shunday yozuvlar mavjud: «Elliktacha yigitni tutdik va o'sha kechasiyoq har birini o'z xalqiga jo'natdik. U gapni eshitib, o'n o'q beglari, xalqi, hammasi bizga bosh egib keldi. Kelgan beklarni, xalqini surib, ozgina xalq qochgan edi. O'n o'q lashkarini jang qildirdim. Biz ham lashkar tortdik, uni quvdik. Inju o'g'izni kechib Tinsi o'g'li yetadigan Bangligak tog'ini oshib o'tib, Temir darvozagacha quvib bordik. O'sha yerdan qaytardik» [13], - deyiladi. Bu yerda Inju o'g'iz sifatida bugungi Sirdaryo tilga olinadi. «Qadimgi turkiy til» o'quv qo'llanmasidagi To'nyuquq bitigida Inju o'g'iz atamasini Sirdaryoning o'rta oqimi, sir esa quyi oqimi sifatida izohlanadi [1:77, 84]. Shuningdek, Ulug' bitikda: «Sug'daq xalqini tuzatayin deb, Inju o'g'izni kechib, Temir qapiqqacha lashkar tortdik» [1:109], - deyilib, Inju o'g'iz sifatida Sirdaryo nazarda tutiladi. Taniqli etnolog olim Adham Ashirov «XIII-XIV – asrlarda Sirdaryo etagidagi Jand shahri yaqinida Jo'jixonning o'g'illari va nabiralari o'rdasi «Sir o'rda» deb atalgan. Qadimgi turkiy yodgorliklarda «sir» etnonimi ham uchraydi. Ushbu dalillar «sir» degan so'zning etnonim ekanligi, asrlar davomida daryo nomiga aylanganligi va hozirga qadar yetib kelganligini ko'rsatadi» [3:43], - deydi. Demak, sir atamasining etnonimdan gidronimga aylanish jarayoni uzoq davom etib, bizning fikrimizda Sir hoqonligi (VIII-asr) sharoitida ijtimoiy tafakkuridan mustahkam o'rin egallay boshladi. Olim Suyun Qorayevning fikriga ko'ra: «XII-XIV-asrlarda Sirdaryo etagida Jand shahri yaqinida Jo'jixonning o'g'illari va nabiralarning o'rdasi Sir o'rda deb atalgan. Bu faktlar daryoning qadimiy nomlaridan biri ikki ming yil davomida xalq

og'zida saqlanibgina qolmasdan, ko'chmanchi o'zbek qabilalari Movarounnahrni bosib olgach, asta-sekin daryoning asosiy nomi (Sirdaryo) bo'lib qolganini ko'rsatadi» [16:112]. Sirdaryo gidronimi turkiy sir etnonimi bilan bog'liq ekanligini yuqoridagi fikrlar ham isbotlaydi.

S.G.Klyashtorniy Sir nomi Silis sifatida qadimgi rimlik adib Pliniy tomonidan eramizning birinchi asrida tilga olingan, deydi. Ushbu atama dastlab daryoning quyi oqimida nisbatan qadimgi sak etnonimi sifatida ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik, ikki ming yilliklar davomida Orol bo'yidagi o'zbeklarning (XV-XVI – asrlar) ikki daryo oralig'i hamda yuqori oqim qismida keng joylashganliklari bois, ushbu atama butun daryoga nisbatan qo'llanila boshlangan, degan fikrni ilgari suradi [7:189-190]. Demak, dastlab, qadimgi saklarga xos etnonim sifatida ishlatilgan bo'lsada, keyinchalik tarix sahnasida sirlarning mustahkam o'rin olganligi sharoitida (Sir hoqonligi - VIII-asr) Sir og'uz sifatida ijtimoiy muomalada mustahkam o'rin egallay boshlagan.

Fazlulloh ibn Ruzbexoni Isfahoniy o'zining «Mehmon-nomayi Buxoro» asarida Sirdaryo haqida so'z yuritib, uning atrofi naylardan, ya'ni turklar qamish deb ataydigan o'simlikdan iborat bo'lib, chorva mollari uchun qulay joyligi haqida to'xtaladi, hamda shunday deydi: U Xo'jand va Shohruhiyadan boshlanib, uzunligi Turkiston bo'ylab uch yuz farsah (Farsah – Sharq mamlakatlaridagi uzunlik o'lchovi. Bir farsah taxminan bir otning bir soat davomidagi yurish masofasi, demak 7 – 9 km.ni tashkil etadi). O'zbek qishloqlaridan oqib, mahalliy aholi Qoraqum deb ataydigan sahro sari o'tib ketadi, deydi [14:73]. Bu yerda alloma ta'kidlagan o'zbek qishloqlarida ham, so'ngra Qoraqum deb ataladigan sahroda ham qipchoq etnik qatlamining ulushi yuqoriliginii hisobga olgudek bo'lsak, Sirdaryoning Qipchoqdaryo sifatidagi mohiyati namoyon bo'lib boradi.

Shamsiddin Kamoliddin Sir gidronimining bir-necha talqiniga to'xtalib, uni To'nyuquq yozuvida ifodalangan hamda islomgacha zarb etilgan Xorazm tangalarida o'yilgan turk etnonimi bo'lgan «sir» bilan ham bog'lash mumkin, - deydi [15:88]. Va bunday bog'liqlik qadimgi, ilk va o'rta asr turklarining Markaziy Osiyo ijtimoiy-tarixiy voqe'ligida egallagan mavqeining yuksakligini dalillashga xizmat qiladi.

Yangiligi. Ushbu tadqiqot ishining yangiligi shundan iboratki, unda birinchi bo'lib Sirdaryo gidronimi va sir etnonimining aloqadorligi, ya'ni o'zaro o'xshashligi tadqiq etilib, ilmiy jamoatcholik hukmiga havolas etiladi. Tarixiy tadqiqotlardan ma'lumki, Sirdaryo havzasida Nurk hoqonligi sharoitida sirlar, o'rta asrlarda esa qipchoqlar sifatida ma'lum bo'lgan etnik qatlam zich yashab kelmoqda. Qipchoqlar tarixiy taraqqiyot davomida mintaqqa ijtimoiy-siyosiy hayotida ham muhim o'rin egallagan. Shu bois Sirdaryo gidronimi sir-qipchoq etnonimidan olinganligi haqida fikr yuritilganligi maqolaning yangilini tashkil etadi.

Xulosa. Umuman olganda, yuqorida fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, Sirdaryoning yuqori, o'rta va quyi oqimlarida qipchoqlarga mansub etnik qatlamning ilgaridan yashab kelayotganligi, tarixiy taraqqiyot davomida ilk o'rta asrlarda sir, o'rta asrlarda qipchoq etnonimi ostida faoliyat yuritgan etnik qatlam o'z etnik atamalarini daryoga ham bergan. Daryoning Sirdaryo sifatida nomlanishi bevosita O'rxun yozuvi (To'nyuquq bitiktoshi)da ifoda etilgan sirlar nomi bilan bog'liq.

Markaziy Osiyo mintaqasi tarixiy taraqqiyotida turkiy omilning o'rni sezilarli. Qadimdan davlatchilik an'analariga ega bo'lgan turkiy xalqlar ushbu mintaqada bir-necha davlat tuzganligi, tarixiy toponim va gidronimlarning, xususan Sirdaryoning turkiy sir etnonimiga bog'liqligi fikrimizni tasdiqlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1982.
 2. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – Санкт-Петербург, 1897.
 3. Аширов А. Ўзбек маданиятида сув. – Тошкент: Akademnasr, 2020.
 4. Евстигнеев Ю.А. Кыпчаки / половцы / куманы и их потомки: к проблеме этнической преемственности. Москва: «Астерион», 2011.
 5. К истории орошения Туркестана. Составитель академик В.В.Бартольд. – Санкт-Петербург, 1914.
 6. Кляшторный С.Г. Кыпчаки в рунических памятниках //Turkologika. К восьмидесятилетию академика А.Н.Кононова. – Ленинград, 1986.
 7. Кляшторный С.Г. Яксарт – Сыр-Дарья //Советская этнография. 1953. №3.
 8. Кляшторный С.Г., Султанов Т.П., Государства и народы Евразийских степей. ... Петербургское Востоковедение, 2004: 2-е изд., исправл. и доп. 2004.
 9. Культура и искусства тюркских народов // <https://web.facebook.com/nomadsgratesteppe/posts/2332600293531247>
 10. Маллицкий Н.Г. О некоторых географических терминах, имеющих отношение к Средней Азии //Изв. Всесоюзного географического общества. 1945. Т. 77. №5.
 11. Назаров Насриддин. Марказий Осиёда миллатлараро муносабатлар. – Тошкент: «Global Books», 2018. – Б. 58-59.
 12. Томпиев К.К. О тюркских племенах и народах Азии и Европы. Глава 54. Кимаки, кыпчаки. - Алматы: «КазАкпарат», 2010.
 13. Тўнюккук битиги (Урхун битиглари) //Ш.Ўлжаева. Ўзбекистон тарихи. История Узбекистана. History of Uzbekistan. 9 августа 2017 г.
 14. Фазлulloх ибн Рузбехони Исфакхоний. Михман-наме-йи Бухара (записи Бухарского гостя). Перевод, предисловие и примечания Р.П.Джалиловой. Под редакцией А.К.Арендса. – Москва: Восточная литература, 1976.
 15. Шамсиддин Камолиддин. Исследования по исторической топонимии Средней Азии. Топонимы. Топоформанты. Этимологии. Saarbrücken^ Verlag /Издатель LAP Lambert Academic Publishing, 2013. – С. 88.
 16. Коравев С. Географик номлар маъноси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1978.
- REZYUME.** Maqolada Turk runologiyasi namunasi hisoblangan O'rxun toshbitigidagi sir etnonimi va Sirdaryo gidronimining o'zaro aloqadorligi masalalari tadqiq etiladi. Turkiy xalqlar etnogenezida muhim o'rin tutuvchi o'rta asrlardagi qipchoqlar O'rxun yodgorliklarida sirlar sifatida bitilganligi, ilk o'rta asrlarda va o'rta asrlarda Sirdaryo havzasida muhim mavqeni egallab, daryoning nomi ham sir-qipchoqlar bois Sirdaryo sifatida mintaq xalqlari leksikonida muhrlanib qolganligi masalalari tadqiq etiladi.
- РЕЗЮМЕ.** В статье исследуется связь этнонима сир отраженной в Орхонской надписи, которой являющейся образцом тюркской рунологии с гидронимом Сырдарья. Изучено, что средневековые кыпчаки, сыгравшие важную роль в этногенезе тюркских народов, отображенные как сирсы в Орхонском памятнике, играли важную роль в бассейне Сырдарьи в раннем средневековье и средневековье, так как благодаря сиров-кыпчаков название реки Сырдарья также вошло в лексикон народов региона.
- SUMMARY.** The article examines the connection between the ethnonym Sire, reflected in the Orkhon inscription, which is an example of the Turkic runology with the hydronym of the Syr Darya. It is studied that the medieval Kipchaks, who played an important role in the ethnogenesis of the Turkic peoples, depicted as sirs in the Orkhon monument, played an important role in the Syr Darya basin in the early Middle Ages and the Middle Ages, since thanks to the Sirs-Kipchaks, the name of the Syr Darya river also entered the lexicon of the peoples of the region.